

ПРОЯВИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Правова свідомість як соціально-правове явище може мати не тільки позитивний, але й деформований стан, які в основному відрізняються характером відображення правової дійсності та ставленням їх носіїв до чинного права і законодавства. Наукові дослідження деформацій суспільної правосвідомості показують, що вони являють собою «викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та неінституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [1, 218–219]. Інакше кажучи, у носіїв деформованої правосвідомості складаються певні погляди, знання, почуття, настрої, емоції, уявлення та ідеї, що спотворено відображають правову дійсність і виражають негативне ставлення до права в цілому. Дослідники проблеми єдині у тому, що «деформації правосвідомості представляють реальну або потенційну небезпеку для правопорядку, через що боротьба з ними має постійно перебувати у полі зору держави і суспільства» [2, 361].

Різновидами деформацій правосвідомості вважаються правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий догматизм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія; найбільш небезпечним є правовий нігілізм, носієм якого може виступати особа, соціальна спільнота, суспільство в цілому [2, 360].

Проблеми правового нігілізму активно досліджують сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені О. В. Волошенюк, В. В. Головченко, О. В. Дручек, О. М. Зрячкін, З. Н. Каландарішвілі, Л. Г. Кумикова, О. В. Макарова, О. С. Радьков, О. Ф. Скакун, Г. В. Тригубенко, В. В. Черней та ін. Однак залишається низка складних недосліджених питань, зокрема, про причини, форми прояву і шляхи подолання правового нігілізму молоді. Метою даної статті є аналіз і систематизація наявних поглядів на проблему правового нігілізму, виявлення особливостей правового нігілізму студентської молоді в Україні та визначення основних напрямів подолання цього явища.

У довідниковій літературі правовий нігілізм визначається як крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій, крайній прояв правового безкультур'я [4, 121]. На думку О. В. Волошенюка, слід розрізняти правовий нігілізм у вузькому та широкому значенні. Під правовим нігілізмом у вузькому значенні слід розуміти повну зневіру в справедливості, силі та ефективності права, а під правовим нігілізмом у широкому значенні — різні прояви негативного ставлення до права, до окремих сфер правового регулювання і юридичної діяльності, сумнів у справедливості, силі та ефективності права [5, 7]. О. В. Дручек стверджує, що природа правового нігілізму є досить складною, неоднозначною. В одних ви-

падках явище правового нігілізму детермінується суб'єктивними чинниками і є базальним, внутрішнім елементом соціальної чи національної психології, в інших — він спричиняється дією багатьох зовнішніх, фонових факторів, які є об'єктивним відображенням існуючого в державі суспільного порядку [6].

О. Ф. Скакун розрізняє такі види правового нігілізму, як індивідуальний, груповий, суспільний [7, 202] — у залежності від того, хто виступає носієм нігілістичних поглядів та установок: окремий індивід, соціальна група чи суспільство в цілому.

З точки зору соціології «молодь — це соціально-демографічна суспільна група зі специфічними соціальними і психологічними ознаками. Наявність цих ознак визначається як віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їх соціально-економічне, суспільно-політичне становище, духовний світ перебувають у процесі становлення, формування» [8, 240]. За законодавством України, молодь — це молоді громадяни України віком від 14 до 35 років [9]. Традиційно розрізняють три великі групи молоді: міську, сільську, військову; як вторинні критерії диференціації основних груп використовуються види чи галузі діяльності, для молоді, яка навчається, — типи навчальних закладів тощо. Найбільш однорідну за віком і соціальними характеристиками частку молоді складають студенти середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, основним видом діяльності яких є навчання і підготовка до майбутньої професійної діяльності. За даними Державного комітету статистики України, на початок 2010 р. кількість студентів у навчальних закладах I–II рівнів акредитації становила 350 тис., III–IV рівнів акредитації — 2245,2 тис. Як правило, студентська молодь характеризується несформованістю ціннісних орієнтирів і нестачею життєвого досвіду, неповним включенням у суспільні соціально-економічні та політичні відносини, наявністю власних інтересів, потреб і цілей, які не завжди збігаються із загальносуспільними тощо. Разом з тим студентська молодь — це безпосереднє соціально-культурне опертя для інтелігенції. Сьогоднішні студенти — це майбутні працівники у владних структурах, державні діячі, політики, фахівці в галузі ринкового господарювання, соціально-культурної сфери тощо. Отже, завтрашній день правової культури суспільства багато в чому залежатиме від сьогоднішнього рівня правосвідомості і правової культури студентської молоді [10, 122].

Для студентської молоді характерні певні різновиди правового нігілізму, зумовлені віковими особливостями, рівнем правових знань, практичного досвіду тощо. Серед них: 1) автосугестивний (прогалини у правових знаннях та невдалий досвід реалізації права породжують зневіру у соціальній цінності права); 2) ідентифікаційний (відбувається отождоження з іншою особистістю, яка використовує для задоволення власних потреб та інтересів не право, а силу); 3) когнітивний (певний обсяг правових знань дає змогу виявити суперечності у законі та використовувати недосконалі правові норми у корисних цілях).

Для значної кількості студентської молоді характерні низький рівень поінформованості з питань участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства, незнання шляхів захисту своїх прав, мінімальна участь в об'єднаннях громадян,

повільне зростання громадянської, національної та правової свідомості. Основна частина студентів є носієм буденної правосвідомості, яка формується під впливом конкретних умов життя та емпіричних знань про право, законність, юридичну відповідальність тощо. Як правило, на рівні буденної правосвідомості ототожнюються поняття «право» і «закон», а сам закон сприймається як імператив: наказ діяти тим або іншим чином або заборона певної поведінки під загрозою застосування покарання. Правова свідомість молоді характеризується складністю і неоднозначністю, оскільки багато молодих людей водночас демонструють прагнення до законослухняної поведінки і готовність порушити закон для особистої вигоди.

На формування правової свідомості молоді істотно впливає особистий чинник. Дослідниками виявлені кореляції правової зрілості із рисами вольового профілю молоді людини і пріоритетними способами вирішення конфліктів. Цілеспрямовані, наполегливі і самостійні молоді люди демонструють більш зрілу правову свідомість. У тієї частини молоді, яка віддає перевагу суперництву в конфліктних ситуаціях, виявляють деформації правової свідомості й настанови на протиправну поведінку. Саме для такої молоді характерні різні прояви правового нігілізму. У юридичній літературі підкреслюється: правовий нігілізм різноманітний у своїх конкретних формах і проявах — від байдужого ставлення до ролі та значення права до його повного ігнорування і заперечення. При цьому правовий нігілізм — це завжди і державний нігілізм, оскільки заперечення права включає в себе і заперечення держави як правової організації публічної влади [11, 275]. Певною мірою це стосується правового нігілізму молоді. Багато молодих людей вважають себе мало причетними до державних і суспільних справ, до політики. Такий висновок можна зробити за результатами соціологічного опитування студентів першого курсу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, проведеного у лютому 2009 р. соціологічною лабораторією та кафедрою правознавства, соціології та політології. Відповідаючи на питання «Без яких з перерахованих характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?», тільки 39,9 % респондентів обрали варіант «громадянин України», натомість характеристику «член сім'ї» та «член кола друзів» — відповідно 62,9 % і 46,5 %. Відповіді на питання «Як Ви оцінюєте свій рівень громадянської самосвідомості?» розподілилися наступним чином: посередній — 61,6 %; цілком достатній — 22,1 %; низький — 4,7 %, важко відповісти — 11,6 %. На питання «Ваше ставлення до політики?» студенти відповіли: зацікавлене — 36,5 %; байдуже — 16,5 %; принципово не цікавлюся політикою — 9,4 %; політика викликає у мене роздратування — 37,6 %. На наступне питання відповідали респонденти, які виявили більш-менш зацікавлене ставлення до політики, яке обумовлено різними чинниками: небажанням бути маріонеткою, якою легко можна маніпулювати — 34,2 %; розумінням своєї залежності від напрямку політичного розвитку держави — 27,4 %; розумінням значенням політики для розвитку суспільства — 24,7 %; бажанням брати участь у громадському житті — 6,8 %; прагненням зробити громадську, політичну кар'єру — 6,8 %.

Відсутність почуття любові до Батьківщини, національної гордості, громадянськості, політико-правової активності можна назвати «м'яким» проявом правового нігілізму. Першопричиною цього є відсутність у самої держави чітких і підтримуваних більшістю цілей суспільного розвитку, мобілізуючих цінностей та ідеалів.

Ще одним проявом правового нігілізму молоді є підміна правових регуляторів іншими регулятивними системами. Зустрічаючись із різноманітними проблемами, у тому числі правового характеру, молода людина прагне вирішити їх шляхом найбільш доступним і результативним, а правовий нігілізм підтверджує недоступність необхідних юридичних засобів або складність їх використання. Тому в молодіжному середовищі велику роль відіграють корпоративні, вузькогрупові правила і стандарти поведінки (наприклад, футбольних фанів). Навіть якщо вони прямо не порушують приписи закону, їхня поведінка суперечить «духу» права.

Підміна законності прагматичною доцільністю означає, що державно-правові інститути оцінюються молодими людьми з точки зору їх безпосередньої особистої корисності, сприймаються як інструменти досягнення певної мети, задоволення особистих або корпоративних інтересів. Законом керуються лише тоді, коли це вигідно, в інших випадках ним нехтують або виступають з його критикою — аж до порушення встановлених законом вимог, зокрема, навчальної дисципліни. Досліджуючи правові механізми формування правосвідомості студентської молоді, вітчизняні науковці виділяють такі найбільш поширені порушення: систематичні запізнення на лекції, прогулювання пар; критика або висміювання особистих якостей викладача, організації навчального процесу кафедрами тощо; невиконання навчального плану; використання під час лекцій мобільних телефонів; недбайливе ставлення до майна навчального закладу та навмисне його псування; використання вульгарної лексики та образливих висловлювань; паління у неналежних місцях тощо. Подібні негативні явища спостерігаються майже у всіх ВНЗ України [12, 100–101].

Правовий нігілізм не виникає раптово, він формується поступово під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Більшість дослідників вважає, що причинами правового нігілізму є економічна і політична нестабільність, зміна ідеології та духовних цінностей, поява нових прошарків населення, зловживання владою вищими посадовими особами держави, гальмування і не завершення реформ, і як наслідок — юридичне невігластво, відставання, правова невихованість населення, відсутність правових знань, досвіду правової діяльності та відповідних навичок, неможливість формування чіткої життєвої позиції. Крім того, анти правові погляди і стереотипи є елементом, властивістю соціальної свідомості і національної психології, особливістю культури, традицій, способу життя [13, 563].

На думку автора, правовий нігілізм студентської молоді передовсім є результатом недоліків у її правовому вихованні. Фахівці наголошують: «Правове виховання в нашій державі за традицією розглядається як процес: впливу на людину та молодь взагалі; однобічно орієнтований — згори вниз, без урахуван-

ня механізмів зворотного впливу та взаємодії; одноманітний за консервативністю форм, методів і заходів» [10, 121].

Правове виховання можна розглядати у широкому й вузькому значенні. У широкому розумінні воно характеризується як вплив усіх правових чинників суспільного життя, у тому числі й правової системи, на формування в індивідів і колективів людей з певними правовими якостями, що відповідають досягнутому в суспільстві рівню правової свідомості та правової культури. У вузькому розумінні — це цілеспрямований, повсякденний, систематичний вплив юридичної теорії та практики на свідомість людей з метою виховання у них відповідного рівня правової свідомості, культури та зразкової правомірної поведінки [14, 166].

За своїм змістом правове виховання студентської молоді має включати допомогу в оволодінні правовими знаннями, передачу юридичного досвіду, а також залучення до процесів державно-правового будівництва та підвищення її соціальної та політико-правової активності. Результати згаданого вище соціологічного опитування підтверджують, що студенти-першокурсники не мають чіткого розуміння поняття права та його соціальної значущості. На питання «Що Ви вкладаєте у поняття “право”?» із запропонованих варіантів 38,3 % респондентів вибрали відповідь «Право — це перелік свобод, які держава гарантує своїм громадянам»; 28,4 % — «Право — це сукупність загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки»; 15,7 % ототожнюють право і закон, що виражає волю держави; 17,3 % студентів сприймають право як один із видів соціальних норм, що має таку ж силу, як мораль чи релігія; тільки 0,3 % опитаних вказали інший варіант відповіді.

Відповідаючи на питання «Оцініть свій рівень правової культури», 53,1 % першокурсників визнали, що не досконало знають закони, однак намагаються їх не порушувати; 11,2 % — законів не знають, але ніколи не порушують ніяких моральних чи етичних правил поведінки. Тільки 15,8 % опитаних відповіли, що знають закони, ніколи не порушують правових норм, водночас 17,4 % студентів визнали, що знають закони, але інколи можуть їх порушувати, якщо впевнені, що це не стане відомо. Відрадно, що тільки 1,9 % студентів не знають законів, але їм байдуже, чи порушують їх, оскільки завжди діють у власних інтересах, та 0,6 % — не змогли оцінити свій рівень правової культури.

Питання «У яких правових знаннях Ви відчуваєте найбільшу потребу?» виявило, що 67,5 % студентів відчувають потребу у знаннях своїх прав, свобод та обов'язків; 22,1 % — у знаннях трудового, сімейного, цивільного законодавства; 9,8 % — у знаннях адміністративного та кримінального права; тільки 0,6 % студентів не відчувають потреби у правових знаннях.

Відповідаючи на питання «Що для Вас є основним джерелом правової інформації?», студенти вказали навчальну дисципліну «Основи правознавства» у школі та ВНЗ (38,0 %), засоби масової інформації (27,7 %), спілкування з родичами, друзями, знайомими (26,0 %), спеціальні друковані видання (6,3 %).

Наведені результати соціологічного опитування підтверджують, що системні правові знання про державно-правові інститути та процеси у студентів відсутні,

тому вони повинні здобувати ці знання систематично і безперервно, у процесі професійної підготовки, а також шляхом самоосвіти. Своєю чергою, навчальні заклади повинні використовувати весь потенціал навчально-виховного процесу для формування у студентів правової культури, поваги до права, віри у силу та ефективність закону. Мова йде про студентів неюридичних спеціальностей, для яких правові дисципліни нерідко вважаються другорядними. Натомість якість вищої освіти визначається не тільки професійною компетентністю, а й умінням користуватися правовими засобами у трудовій діяльності та повсякденному житті.

Серед основних напрямків реалізації Національної програми правової освіти населення у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти — здійснення широкої позакласної і позааудиторної роботи з правового навчання і виховання, до якої залучаються вчені, представники правозахисних організацій, працівники правоохоронних органів, інші фахівці в галузі права [15]. Налагодження тісної взаємодії навчальних закладів з правоохоронними органами залишається актуальним завданням і сьогодні, зокрема, потрібні науково обґрунтована педагогічна модель такої взаємодії та конкретні механізми співпраці.

Позитивного досвіду правореалізації студенти можуть набувати завдяки студентському самоврядуванню. Це така діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні та громадянські якості особистості, підвищується ініціатива та відповідальність за результати своєї праці. Органи студентського самоврядування повинні не формально, а реально залучатися до управління справами навчального закладу, забезпечувати і захищати права та інтереси студентів; сприяти створенню необхідних умов для їх навчання, проживання і відпочинку; організовувати співробітництво із студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями в Україні та за її межами та ін.

На нашу думку, правове виховання студентської молоді необхідно здійснювати тільки у комплексі з іншими заходами, спрямованими на подолання правового нігілізму. На загальному рівні ці заходи передбачають поліпшення об'єктивних умов життя суспільства (політичних, економічних, соціальних). Спеціальні юридичні заходи мають на меті формування якісно нової, ефективної правової системи, чому сприятиме утвердження принципу верховенства права у життєдіяльності суспільства та принципу законності — у функціонуванні органів державної влади, удосконалення їх правотворчої та правозастосовчої діяльності, підвищення авторитету владних структур, розширення сфери диспозитивного правового регулювання тощо.

Таким чином, правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості характерний для студентської молоді України. Він має різноманітні види та форми прояву, що детерміновані зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками. Один із засобів боротьби з правовим нігілізмом — правове виховання — повинен бути зорієнтований на підвищення рівня правових знань, на формування навичок правомірної поведінки, на підвищення соц-

іально-правової активності українського студентства. Правове виховання повинно здійснюватися лише в контексті позитивних змін у суспільному та державному житті, інакше деформації правової свідомості молоді не подолати.

Література

1. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Х.: Право, 2008. — 288 с.
2. Крестовська Н. М. Теорія держави і права. Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. — 432 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. — К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2009. — 520 с.
4. Головченко В. В. Юридична термінологія: довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 224 с.
5. Волошенко О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / О. В. Волошенко. — Х., 2000. — 16 с.
6. Дручек О. В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика [Електронний ресурс] / О. В. Дручек // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 3(46). — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2009_46/index.htm.
7. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: учебник / О. Ф. Скакун. — Х.: Эспада, 2002. — 504 с.
8. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. — К.: Академвидав, 2008. — 456 с. — (Серія «Енциклопедія ерудита»).
9. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лют. 1993 р. № 2998-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12>.
10. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді // Право України. — 2004. — № 10. — С. 120–123.
11. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. — М.: Норма, 2000. — 552 с.
12. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко, А. Потьомкін // Право України. — 2006. — № 4. — С. 100–103.
13. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
14. Правознавство: підручник / [А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко та ін.]. — [2-ге вид., доп.]. — К.: Правова єдність, 2009. — 792 с.
15. Національна програма правової освіти населення: указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=992%2F2001>.

Анотація

Проць О. Прояви правового нігілізму у студентській молоді в Україні. — Стаття.

У статті досліджуються особливості правового нігілізму студентської молоді. Аналізуються види та форми прояву правового нігілізму. Визначаються причини правового нігілізму молоді та шляхи їх усунення.

Ключові слова: правовий нігілізм, студентська молодь, буденна правосвідомість, правове виховання.

Аннотация

Проць А. Проявления правового нигилизма у студенческой молодежи Украины. — Статья.

В статье исследуются особенности правового нигилизма студенческой молодежи. Анализируются виды и формы проявления правового нигилизма. Определяются причины правового нигилизма молодежи и пути их устранения.

Ключевые слова: правовой нигилизм, студенческая молодежь, обыденное правосознание, правовое воспитание.

Summary

Prots O. Display of Law Nihilism Among Student Youth in Ukraine. — Article.

In the article the peculiarities of student youth's nihilism are discussed. Kinds and form of legal nihilism manifestation are analyzed. The reasons of legal nihilism and ways of their elimination are defined.

Keywords: law nihilism, student yourh, ordinary legal consciousness, law education.

УДК 347.965.3

М. В. Дмитрова

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРИНЦИПІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Адвокатура — це особливий інститут, основне завдання якого полягає у захисті прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Такий захист здатне забезпечити функціонування дієздатного інституту адвокатури з чітко визначеним статусом адвоката та адвокатських об'єднань. Чинний Закон «Про адвокатуру», прийнятий 19 грудня 1992 р., вже об'єктивно не відповідає цим завданням, причому — досить давно.

Про актуальність «адвокатського» питання може свідчити і велика кількість поданих до Верховної Ради законопроектів, які пропонують як зміни до вже існуючого Закону «Про адвокатуру», так і повністю нові варіанти останнього [1]. Це відображає відмінність поглядів на існуючі проблеми різних представників адвокатського співтовариства. Обговоренню проблем та шляхів реформування адвокатури України приділяється підвищена увага в юридичній періодиці. Необхідність якісного оновлення законодавства, що регулює адвокатську діяльність, не викликає жодних сумнівів, але українській адвокатурі сьогодні потрібен не просто змінений чи оновлений закон про адвокатуру, а справді прогресивний нормативний акт, здатний звести українську адвокатуру на новий щабель розвитку.

Однією з найважливіших проблем, вирішення якої покладається на майбутній Закон України «Про адвокатуру», є створення дієвого адвокатського самоврядування, здатного забезпечити виконання покладених на адвокатуру функцій.

Слід зазначити, що дуже важливу роль у діяльності та правильній організації органів адвокатського самоврядування в Україні відіграють належним чином сформульовані принципи такої діяльності та організації. Причому такі принципи мають бути не лише сформульовані, але і законодавчо закріплені.

Проблематиці адвокатського самоврядування присвячені роботи багатьох українських науковців і практиків, зокрема Т. В. Варфоломеевої, В. В. Долежана, С. Гончаренка, О. Л. Жуковської тощо.

Як відомо, у ст. 4 діючого Закону України «Про адвокатуру» закріплені певні принципи адвокатської діяльності, а саме:

— верховенство закону;